

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2015/5

İZ ROMANINDAKİ HALK EDEBİYATI UNSURLARI ÜZERİNE

On Folk Literature Elements in Novel İz

Alimcan İNAYET*

Özet

Abdurrahim Ötkür'ün İz romanı 1980'li yıllarda Uygur toplumunda büyük yankı uyandıran başarılı romanlardan biridir. Romanın başarısının önemli nedenlerinden biri bünyesinde barındırdığı folklorik unsurlardır. Yazar romanda folklorik unsurlardan ustalıkla yararlanmıştır. Dolayısıyla halk romanda kendi düşünce tarzını, inançlarını, örf âdetlerini, geleneklerini ve psikolojisini bulabilmiştir. Bu durum romanın halk arasında çok sevilmesini, tutulmasını sağlamıştır. Bu makalede daha çok romandaki halk edebiyatı unsurları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Uygur, İz, Roman, Halk Edebiyatı.

Abstract

İz, a novel by Abdurrahim Ötkür, is one of the successful novels which raised repercussions in Uygur society in the 1980s. One of the important reasons lying behind the success of this novel is the folkloric elements it includes. The writer smartly used the folkloric elements, usually folk literature elements in his work. Thereby people can find the traces of their own ways of thinking, beliefs, customs, traditions and psychology in this novel. This situation made the novel İz to be so fond of and to become popular among Uyghur people. In this paper especially the folk literature elements in this novel will be analyzed.

Keywords: Uyghur, İz, Novel, Folk Literature.

Giriş

Abdurrahim Ötkür 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de tanınmaya başlayan ünlü Uygur şairi ve roman yazarıdır. Bugüne kadar Türkiye'de Abdurrahim Ötkür ve eserleri ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Hülya Kasapoğlu Çengel'in 1994 yılında yaptığı *Abdurrahim Ötkür'ün Şiirleri İnceleme-Metin-Aktarma* başlıklı çalışması (bk. Kasapoğlu 1994, Kasapoğlu 2000), Özgür Ay'ın 2007 yılında yaptığı *Abdurrahim Ötkür'ün 'İz' Romanı (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin)* başlıklı doktora tezi (bk. Ay 2007), Derya Ersöz'ün 2014 yılında hazırladığı *Abdurrahim Ötkür'ün İz Romanının Şahıs Kadrosu Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme* konulu yüksek lisans tezi çalışmasını (bk. Ersöz 2014) sayabiliriz. Ayrıca Gülzade Tanrıdağlı'nın 1999 yılında hazırladığı *Çağdaş Uygur Romanı (20. Yüzyıl)* başlıklı tezi de Abdurrahim Ötkür'ün İz romanıyla ilgili dolaylı olarak yapılan önemli çalışmadır (bk. Tanrıdağlı 1999).

Türkiye'de Abdurrahim Ötkür ile ilgili makaleler de yayımlanmıştır. Bunlara Gülzade Tanrıdağlı'nın "Uygur Romancılığında A. Ötkür'ün Yeri" adlı makalesi (bk. Tanrıdağlı 1996:

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Folkloru Anabilim Dalı, İzmir-TURKEY, E-posta: alim1962@hotmail.com

44-57), Özgür Ay'ın "Abdurrahim Ötkür ve 'İz' Romanı Üzerine" başlıklı makalesi (bk. Ay 2007: 54-72), Derya Ersöz'ün "Marksist Eleştiri Yöntemine Göre İz Romanının Kişi Kadrosu Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalesini (bk. Ersöz 2014: 25-36) örnek göstermek mümkündür. Bu çalışmalarda Abdurrahim Ötkür'ün şiirlerinin dil, şekil, tematik ve üslup özellikleri; İz romanının dili, kurgusu, olay örgüsü, şahıs kadrosu gibi konular ele alınmıştır. Bunlar önemli çalışmalardır ama Abdurrahim Ötkür'ün ve eserlerinin bütün boyutlarıyla anlaşılması için yeterli olduğu söylenemez.

İz romanı yazarın ilk romanıdır. 1985 yılında yayımlandığı zaman Uygur toplumunda büyük yankı uyandırmıştır (Ötkür 1985). Bugün bu roman Uygur edebiyatının en başarılı romanlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Elbette, romanın başarılı olmasını sağlayan muhtelif faktör ve unsurlar söz konusudur ama bize göre romanı başarılı kılan önemli nedenlerden birisi, içinde barındırdığı yoğun folklorik unsurlardır. Bu unsurlar romanda kurgulanan dünyanın daha gerçekçi olması açısından önemli işleve sahip olmuştur. Biz bu yazıda romanda sadece tespit ettiğimiz halk edebiyatı unsurları üzerinde duracağız¹.

1. Efsane ve masal unsurları

1.1. Yalmavuz

Yalmavuz masal ve destanlarda genellikle yedi başlı, çirkin, saçları dağınık, insan kanı emen, dişi bir yaratıktır. Yazar romanda Kumul Kralı Şahmehsut'u Yalmavuz'a benzetmektedir. Benzeyen ile benzetilen arasındaki ilişki insan kanının emilmesidir. Ancak Yalmavuz'un insan kanı emmesi gerçek, Şah Maksut'un insan kanı emmesi ise mecazidir. Yazar bu benzetmeyle Şahmehsut'un halk üzerindeki zulmüne gönderme yapmıştır.

Birdem içide qara yer qip-qizil qan bilen boyaldi. Qan...qan... Bulaqtek buluqlığan qan. Xelq topi qan içide qelip, herkim öz beşini qoğdaşqa aldirdi. Mançu çerikliri sepil dervazisidin çiqip, xuddi yava toñguz yer tilğışandek, xelq bağrini tilğaşqa başlidi. Yene qan, yene qan! Şamexsut igiz orda üstide turup, sipayilik bilen saqilini silap kületti. Uniñ qan deryasdi boyida tamaşa körüp, xuddi çöçeklerdiki yalmavuzlardek qaqaqlap külişi xelqniñ bir aççığışa miñ aççıq qoştı, xelq xuddi yaridar şir öz bedinidin qanlirini yalap-yutup, yene helme qilğandek, başqidin toplinip, ceñge kirmekçi boldi. (39-40)

"Bir an içinde kara toprak kıpkızıl kanla boyandı. Kan...kan... Pınar gibi oluk oluk akan kan. Halk kan içinde kaldı. Herkes kendi başını korumaya çalışıyordu. Mançu askerleri kale kapısından çıkıp tıpkı yaban domuzunun yeri eşelediği gibi, halkın bağırını karıştırmaya başladılar. Yine kan, yine kan! Şahmaksut yüksek sarayının üzerinde durup sakalını ağırdan sıvazlayarak gülüyordu. Onun kan deryası kıyısında temaşa ederek masallardaki Yalmavuzlar gibi kahkahayla gülmesi halkın acısına tuz biber ekti. Halk yaralı arslan gibi kendi bedenindeki kanları yalayıp yutarak yine hamle yapacakmış gibi yeniden toparlanıp savaşa girmek istedi."

1. 2. Yekçeşme

Yekçeşme (Tekgöz, calğız köz, Tepegöz) Türk efsane ve masallarında çokça rastladığımız dev tiplerinden biridir. İnsan eti yemesi ve alnındaki tek gözüyle dikkat çeker. Romanda yazar halkın temiz, samimi dinî duygularını istismar eden, siyasi otoriteyle iş birliği içerisinde olan dervişi Yekçeşme'ye benzetmiştir. Ancak buradaki benzeyen ve benzetilen arasındaki ilişki karakter benzerliğinden daha ziyade fiziki benzerliktir.

¹ Alıntının yanında parantez içinde verilen sayılar, alıntılanan bölümün eserdeki sayfa numarasını göstermektedir.

Ularniñ arisida qizil kula bilen quraq cende kiyip, bélini qil ağamça bilen bađlıvalđan derviş süpet bir kişimu bar idi. Uniñ çığışlışıp, kigizdek bolup ketken qap-qara çéçi dolisiğa çüşüp turatti; oñ közi hemişe qisilip turđaçqa, bir qaraşta, u xuddi çöçeklerdiki yek çéşmige oxşap kététti. (285)

“Onların arasında kırmızı külah ile yamalı ceket giymiş, belini kıl halatla bağlamış derviş kılıklı bir kişi de vardı. Onun düğümlemiş, keçe gibi olmuş kapkara saçları omuzlarına kadar iniyordu. Sağ gözü daima kapalı olduğundan ilk bakışta o, tıpkı masallardaki Tepegöz’e benziyordu.”

1. 3. Peri

Men şazade ğocamđa şundaq bir qiz evetey, ay dise ağzi bar, kün dise, közi bar. Uni asmandin çüşken perimikin dep qalsun ğocam. (65)

“Ben Şehzade Hocam’a öyle bir kız göndereyim ki, ay dese ağzı var, güneş dese gözü var. Onu gökyüzünden inmiş peri zannetsin hocam.”

Romanda geçen bu konuşmada peri “ay dise ağzı bar, kün dise közi bar” (ay dersene ağzı, güneş dersene gözü var) şeklinde tarif edilen güzel bir kıza işaret etmektedir. Peri Türk efsane ve masallarında sık sık karşımıza çıkan olağanüstü varlıktır. Peri Uygur kültüründe güzel kız ve kadınların sembolü olarak bilinir. Ancak “perihon” (< Perihan), “peri oynatma” gibi deyimlerde “cin” anlamı bulunmaktadır. Periler görünmez, olağanüstü varlıklar olarak istedikleri zaman şekil değiştirebilmektedirler. Bazen insanlarla evlenebilir, insan gibi yaşarlar. Uygur bilim adamlarından Osman İsmail “perizat” sözcüğünü izah ederken bu sözcüğün “peri” ve “perişte” sözcüklerinden türediğini ifade etmiştir. (Perizat dégen söz “peri”, “perişte” dégen sözlerdin kelip çıkan.) (Tarım 2006: 152-154) Perizat sözcüğünün “peri” sözcüğünden geldiği doğru ise de bunun “perişte” sözcüğü ile alakası yoktur. “Perişte” Farsça “melek” anlamındaki “firişte” sözcüğünün Uygurcadaki biçimidir. “Peri” ise yine Fars kökenli olup sözlüklerde “cin taifesinin gayet güzel addolunan sınıf-ı mahsus (Ekseriya mecazen insan güzellerinden kullanılır.)” (Nazima-Reşad 2002: 419), “doğaüstü güçleri olduğuna inanılan, hayal ürünü varlık; çok güzel, alımlı, becerikli kadın” (TDK 2011) şeklinde açıklanmaktadır. Peri bazen “cin”, “şeytan”, “albastı”, “dev” ile de karıştırılabilmektedir (Beydilli 2005: 469-470). Dolayısıyla bunlar arasındaki ilişkinin ciddi bir şekilde araştırılmaya ihtiyacı vardır.

1. 4. Seci

Romanda yazar masallara özgü bir anlatımla seciyi de ustalıkla kullanmıştır. Böylece romanda anlatımı renklendirmiş, ifadeye çeşni katmıştır. Bu durum masalların yazar üzerindeki etkisini yansıtır:

Yamulniñ qara çapanlıq yayiliri bilen vañniñ şap burut yasavulliri yézilarđa at çapturup kéletti-de, biri vaqırıp “otun-saman ber” deytti, biri “alvañ keldi mañ” deytti. Bermigenni savaytti, mañmiğanni bağlaytti; közde yaş, yüzlerde qan, bovaq qalatti yiğlap, ana qalatti qaxşap, tağ xelqiniñ küni téximu tes idi. (34)

“Hükümetin kara ceketli zabtiyeleri ile şahın salkım bıyıklı muhafızları köylere at koşturup gelirlerdi. Biri bağırarak “Odun ve saman ver!” derdi, biri “Vergi geldi, yürü!” derdi. Vermeyeni döverlerdi, yürümeyeni bağlarlardı. Gözde yaş, yüzlerde kan... Yavrular kalırdı ağlayıp, analar kalırdı kahrolup, dağ halkının hâli daha da beterdi.”

Puqraniñ étigi köz yeşi bilen, yürek-bağri qan zerdap bilen toşup kişiler özi tuğulup öksen yurtidin bizar, yaxşilar xar, yamanlar etivar, yeni su keltürgen xaru-zar, koza çaqqaqan bextiyar, vessalam! (151)

“Halkın eteği gözyaşı ile yüreği kan irin ile dolup insanlar kendi doğup büyüdüğü yurdundan bizar; iyiler hor, kötüler itibarlı, yani su getiren hakir, testiği kıran bahtiyar, vesselam.”

Ras éytidila hacim, didi tömür xelpə vezminlik bilen, - el-yurtqa téçliq kérek. Özliriniñ toqquzliri tel. müşkülliri hel, qosaqliri toq, ğemliri yoq, özliri elvette muşundaq téç cahan boluşini téximu xalaydila. (160)

“Haklısınız hacım, dedi Tömür Helpe yumuşak bir tonla, yurda barış gerek. Sizin karnınız tok, her şeyiniz var, müşkülünüz, eksiginiz yok, gamınız yok, siz elbette yurttan böyle barış, huzur olmasını daha çok istersiniz.”

2. Destan unsurları

2. 1. Tömür Helpe destanı

Romanda başkahraman Tömür Helpe'nin tarihî şahsiyetiyle ilgili sonradan oluşan destan parçaları yer almaktadır. Mesela:

<i>Üç küre buğday un tarttuq,</i>	Üç ölçek buğday un öğüttük,
<i>Hemme heliqqe aş boldi.</i>	Bütün halka aş oldu.
<i>Tömür xelpə er çıqip,</i>	Tömür Helpe er çıkıp,
<i>On ikki taqqa baş boldi.</i>	On iki dağa baş oldu (321).

<i>Tömür xelpə er qopup,</i>	Tömür Helpe er çıkıp,
<i>Oxşatmidi işini.</i>	Beceremedi işini.
<i>Tekebburluq destidin,</i>	Kibirlik yüzünden,
<i>Teñ körmidi kişini.</i>	Denk görmedi kişiyi.

<i>Tömür xelpə kettiğu</i>	Tömür Helpe gitti yahu,
<i>Ürümçige yettiğu.</i>	Urumçı'ye yetti yahu.
<i>Oñ yeniğa ot qoyup,</i>	Sağ yanına ot koyup,
<i>Zerde bilen kettiğu.</i>	Öfkeyle gitti yahu.

<i>Ürümçiniñ yolida,</i>	Urumçı'nin yolunda,
<i>Atmış yerde bulaq bar.</i>	Altmış yerde pınar var.
<i>Tömürni elip çıqsa,</i>	Tömür'ü alıp çıksa,
<i>Her künlügi soraq bar.</i>	Her gün sorgu var.

<i>Alemge patmiğan serke,</i>	Âleme sığmayan teke,
<i>Kündükke qandaq patqansen?</i>	Kümese nasıl sığarsın?
<i>Patqan senu – patqan sen,</i>	Sığmasına sığarsın,
<i>Ağzını qandaq yapqansen?</i>	Ağzını nasıl kapatırsın? (377)

Tömür Helpe Kumul çiftçilerinin Çin yönetimi ve yerli iş birlikçisi Şah Maksut'a karşı 1912 yılında başlattığı ayaklanmanın lideridir. Bu ayaklanma karşısında çaresiz kalan Şah Maksut ve Çin yönetimi çeşitli hilelerle Tömür Helpe'yi Urumçi'de görev almaya ikna etmiş ve onu bu şekilde tuzağa düşürdükten sonra 6 Eylül 1913 tarihinde şehit etmiştir. Tömür Helpe hakkında mâni nazım şeklinde 71 dörtlük koşak (şiir) teşekkül etmiş ve bunlar 2006 yılında Urumçi'de yayımlanan *Nozugum* adlı kitapta "Tarihi Dastan" adı altında yer almıştır. Bu şiirler bazı kaynaklarda ise "Tömür Helpe Hekkide Koşaklar" adı altında yer almaktadır (İsmail 1998: 468-469; Sadık 1995: 275-277; Zunun-Rahman, 1982: 122-123). Romanda gördüğümüz şiirler de bu destan veya koşaklar arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla romandaki Tömür Helpe ile ilgili şiirler yazarın kaleminden çıkmış değil, halk koşaklarından ya da destanlardan alınmıştır.

2.2. Boz at

Romanda başkahraman Tömür Helpe boz ata binmektedir. Kahramanların boz ata binmeleriyle ilgili *Orkun Yazıtları*'nda çok güzel örnekler bulunmaktadır.

"En ilkin Tadık Çurun boz (Atına binip hücum etti. O at orada) öldü". (KT, ID 33)

"İkinci olarak ta İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at orada öldü." (KT, ID 33)

"Kültigin başı boz olan ata binip hücum etti." (KT, ID 38)

Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve diğer Türk destanlarında da boz ata binen kahramanlar vardır: Boz aygırlu Böyreğ, boz atlı Hızır, Akpor atlıg Akmolot, Kara bor atlıg Büri Mergen (İnan 1991: 206-207).

Bu durum yazarın romanda başkahramanı boz ata bindirmesinin tesadüfi olmadığını, aksine destan geleneğinden yararlandığını göstermektedir.

Yalğuz atniñ nede çéni çıqqan bar? Şuña tömür kéyiñçirek ige bolğan boz étiğa yağaççiliq cabduqliri sélinğan tére xurcunini artıp, birer yıl içide qoraydın başqa tağ rayonlirinimu arılap çıqti. (49)

"Yalnız atın toz çıkardığı nerede görülmüş? Onun içindir ki Tömür daha sonra sahip olduğu boz atına içerisine marangozluk aletleri yerleştirilmiş deri heybesini yükleyip bir yıl içerisinde Koray'ın dışındaki dağlı bölgeleri de dolaştı."

2.3. Kahramanın olağanüstü özelliği

Türk destanlarında kahramanlar genellikle olağanüstü özelliklere sahiptir. Yazar romanda başkahraman Tömür Helpe'ye de böyle bir özellik atfetmeye çalışmıştır.

... tömürniñ sulayman qalpiği bar imiş, uni kiyivalsa, közge körünmeydiken. (105)

"Üstelik Tömür'ün Süleyman kalpağı varmış, onu giyince göze görünmüyormuş."

Hız. Süleyman Türk edebiyatında da çok işlenmiş bir tiptir. Hız. Süleyman'la ilgili olarak ortaya çıkan "Süleyman tahtı", "Süleyman mührü", "Süleyman yüzüğü", "Süleyman asası" gibi motiflere Türk halk anlatılarında sık sık rastlanır. "Süleyman kalpağı" da bu motiflerden biridir. Kalpağı giyen görünmezlik yeteneğine sahip olmakta ve böylece olağanüstü özellik kazanmaktadır.

3. Koşaklar

Romanda divan edebiyatına ait şiirlerin yanı sıra, halk şiirine ait destan parçaları, düğün koşakları, ağıtlar, meşrep koşakları ve mâniler yer almaktadır. Destan parçalarından yukarıda bahsedilmiştir.

3.1. Dügün koşakları

Yazar romanda Kumul bölgesine ait düğün âdetlerini tanıtırken düğünde söylenen koşakları da vermiştir. Düğünde gelin, annesi ve ailesi tarafından şöyle övülmektedir:

<i>Aqqına yağlıq içide,</i>	Beyaz yağlık içinde,
<i>Bir tügün gül saqlidim.</i>	Bir demet gül sakladım.
<i>Gülni élip béşimğa,</i>	Gülü alıp başıma,
<i>Taci qilip çançidim</i>	Taç olarak taktım.
<i>El xalayiq tola keldi,</i>	El âlem çok istedi,
<i>Hiç kişige baqmidim.</i>	Hiç kimseye bakmadım.
<i>Şunçe xeqler arisidin,</i>	Onca elin arasından,
<i>Özlrige saqlidim.</i>	Fakat size sakladım.
<i>Bala qilsila aydekkine,</i>	Evlat edinirseniz ay gibi,
<i>Boyi qırçin taldekkine,</i>	Boyu salkım söğüt gibi,
<i>Kişi körse güldekkine,</i>	İnsan görse gül gibi,
<i>Xizmet qilar erdekine</i>	Hizmet eder erkek gibi (310).
Bunun üzerine damat da ailesi tarafından şöyle övülür.	
<i>Bizmu oğul çoñ qilduq,</i>	Biz de oğul büyüttük,
<i>Molla-alim.</i>	Molla âlim.
<i>Cénim balam tolun ayim,</i>	Canım yavrum dolunayım.
<i>Kéçe-kündüz tilivalduq,</i>	Gece gündüz diledik,
<i>Emdi berdi xudayim.</i>	Şimdi verdi Allah'ım.
<i>Bazarlardın at alduq</i>	Pazarlardan at aldık,
<i>Sağrisi ala.</i>	Sağrısı ala.
<i>Yuquri melidin qiz alduq,</i>	Yukarı mahalleden kız aldık,
<i>Altundek bala.</i>	Altın gibi bala.
<i>Biri lenxar, biri mixar,</i>	Biri lotus, biri gül,
<i>Qamlişip qalar.</i>	Yakışıp qalır.
<i>Qaçoriniñ yilimidek,</i>	Çamın tutkalı gibi,
<i>Yépişip qalar.</i>	Yapışıp kalır (311).
Düğünde üçüncü şahıslar da gelinle damat hakkında aşağıdaki koşağı söylerler:	
<i>Tağdin çüşti taş béliq,</i>	Dağdan indi taş balık,
<i>Sudin çıqti ay béliq,</i>	Sudan çıktı ay balık.
<i>Nedin çıqti bu layiq,</i>	Nereden çıktı bu layık,

Bir birige xop layıq, Bir birine tam layık,
Heyran bolğay xalayıq. Heyran kalsın el halk.

Ayrıca düğünde duvak açma töreninden sonra ihtiyarlar gelinle damatı kutlamak ve onlara iyi dileklerde bulunmak üzere aşağıdaki koşakları söylemektedirler:

Etigen qopar bolğay, Erken kalkar olsun,
Tünnük açar bolğay, Bacayı açar olsun.
Toqquz oğulluq, bir qizliq bolğay. Dokuz oğullu, bir kızlı olsun,
Qotanda qoyluq bolğay, Ağılı koyunlu olsun,
Eğilda kaliliq bolğay. Ahırını danalı olsun.
Uçı uzarğay, tüvi yéyilğay, Ucu uzasın, kökü yayılsın,
Quduqqa taş çüşkendek bolğay, Kuyuya taş düşmüş gibi olsun,
Qaçora yilimidek yépişqay Çamın tutkalı gibi yapışsın,
Xudayim marek qilğay. Allah'ım mübarek kılsın.(312)

Bu koşaklar Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerinde de aşağı yukarı aynı şekilde söylenir (Uygur Xelq Qoşaqı 5, 2006: 169-192). Yazar halk arasında yaygın olan bu koşakları romanda aynen kullanmıştır.

3.2. Ağıtlar

Romanda Rozimet Beg komutasındaki silahlı gruba mensup kişilerin savaşta ölmesi üzerine yakılan bir ağıt örneği yer almaktadır. Saçları ağaran ihtiyar bir ninenin söylediği ağıt (*Çaçlıri aqırıp, çışlıri sarğiyip ketken. bir momay hasa tayaqqa tayinip, qoşaq qétip yiğlaytti*: "Saçları ağarıp dişleri sararan bir nine değneğe yaslanarak koşak söyleyip ağlıyordu.") şöyledir:

Can balam, cénim balam, Can yavrum, canım yavrum,
Çöllerde can bergen balam. Çöllerde can veren yavrum.
On güliñniñ birsimu, On gülünün biri bile,
Eçilmay solğan balam. Açmadan solan yavrum.

Yigirmige toşmay yéşiñ, Yirmiye dolmadan yaşın,
Nelerde qalğandu béşiñ Nerelerde kaldı başın.
Yiğlap qaldi qérindişim, Ağlayıp kaldı kardeşim,
Armanda qalduqqu balam. Ukdede kaldık yavrum.

Tal çiviqtek égilip, Söğüt çabuğu gibi eğilip,
Zepirandek sarğiyip, Safran gibi sararıp,
Yürek-bağrim ézilip, Yürek bağrım ezilip,
Hasrette qaldimğu balam. Hasrette kaldım yavrum (127).

Uygur halk şiirinde ağıt örnekleri henüz tam olarak toplanmadığı için bu ağıt örneğinin mevcut ağıtlar arasında bulunup bulunmadığını teyit etmek mümkün olmamıştır. Koşma

tarzında düzenlenmiş bu ağıtın da halk arasındaki ağıtlardan alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

3.3. Meşrep Koşakları

Meşrep, Uygur Türkleri arasında çok yaygın eğlence faaliyetlerinden biridir. Düğünlerde ve özel günlerde geceleri tertip edilen bu müzikli danslı eğlence faaliyetinde erkek ve kadınlar, özellikle genç delikanlı ve kızlar arasında “pota seliş” (kuşak sunma) diye bilinen bir oyun düzenlenir. Bu oyun sırasında kadın erkek arasında karşılıklı koşaklar söylenir. Bu koşaklar aşağıdaki gibidir:

<i>Pota saldim özlege,</i>	Kuşak sundum size,
<i>Qarap qoysila bizlege.</i>	Bir bakiverin bize.
<i>Gülla bolsa, gül emes,</i>	Her gül, gül değildir,
<i>Gülñiñ qéti bolmisa.</i>	Gülün katı olmasa (315).

<i>Pota salsa hisapmu,</i>	Kuşak sunmuş sayılmaz,
<i>Qoşma béyiti bolmisa</i>	Koşma beyiti olmasa.

<i>Kökkine kepter emesmen,</i>	Gök güvercin değilim,
<i>Künde-künde kelgili.</i>	Her gün gelmeye.
<i>Ayda-yilda bir kélimen,</i>	Ayda yılda bir gelirim,
<i>Ay yüzüñni körgili.</i>	Ay yüzünü görmeye.

<i>Ay yüzüñniñ şolisi,</i>	Ay yüzünün ışığı,
<i>Çüşti çine piyalige.</i>	Düştü fincan kâseye.
<i>Rehmiñiz kelmeydiken,</i>	Acımanız gelmiyormuş,
<i>Biz ğérip biçarige.</i>	Biz gariban biçareye.

<i>Çimen deyla, çimen deyla,</i>	Çemen, çemen diyorsunuz,
<i>Çimenniñ bulbuli deyla,</i>	Çemenin bülbülü diyorsunuz (316).

<i>İşiktin tolğınip çıqsam,</i>	Kapıdan kıvrıp çıksam,
<i>Yéñi bağıñiñ güli deyla.</i>	Yeni bahçenin gülü diyorsunuz.
<i>Yéñi bağıñiñ gülliri ögziliride tursun,</i>	Yeni bahçenin gülü damınızda dursun,

Méniñ çay tutqinim köñülliride tursun. Benim size çay sunduğum gönlünüzde dursun (317).

Bu koşakların bazıları nazım şekli yönünden 7 heceli ve *abcb, aaba* kafiye yapısına sahip mânilerdir. Bazıları ise *aa* kafiye yapısına sahip beyit, yani ikiliklerdir. Ancak Uygur halk şiirinde bunların hepsine beyit denmektedir. Uygur sahasında beyitler söylenmek üzere değil, okunmak üzere düzenlenmiş şiir diye tarif edilir.

3.4. Maniler

Romanda çeşitli vesilelerle söylenmiş mâniler de bulunmaktadır.

*Derdi yoq demsen meni,
Derdim içimde bir tulum.
Şamexsut zamanida,
Qat-qat keldi bu zulüm.*

Derdi yok mu diyorsun bana,
İçimde derdim var bir tulum.
Şahmaksut döneminde,
Kat kat geldi bu zulüm.

*Şamexsut zamanida,
Alvañlar éğir boldi.
Qat-qat tégip qamçılar,
Dümbiler yéğir boldi.*

Şahmaksut döneminde,
Vergiler ağır oldu.
Üst üste değip kamçılar,
Sırtımız yara oldu (35).

*Haraq digen aççiq nime, şiñ-şiñ qaynaydu,
Çiñ gañ ğocam kayip qalsa, nomğa palaydu.
Palisimu palisa, étip salmisa,
Çöçüridek beş balamni yitim qoymisa.²Çöçüre
Haraq içtim cuñzida,
Qaynap turadur xuyida.
İçmisem içkim kéledur,
Şul cuganniñ koyida.*

Rakı acı şeydir fokur fokur kaynar,
Şah Hocam sinirlense Nom'a sürer.
Sürerse sürsün ama vurmasın,
Çöçüre gibi beş yavrumu yetim bırakmasın (36).
Rakı içtim kadehle,
Kaynayıp duran demlikten.
İçersem içesim gelir,
O kadının derdinden (143).

*Çingañ ğocam xet bedri,
Cüncañlarni bersun dep.
Tömür xelpem xet berdi,
Palan nimemni alsun dep.*

Şah Hocam mektup verdi,
Silahları versin diye.
Tömür Helpe mektup yazdı,
Şeyimi alsın diye.

*İşik aldida tallar,
Şax-şaxida marcanlar.
Qoray digen yurtlarda,
Geççiken oğal ballar.³*

Kapı önünde söğütler,
Dallarında mercanlar.
Koray denen yurtlarda,
Söz ustasıymış çocuklar (164).

² Bu mâni şöyle de yazılabilir:

Haraq digen aççiq nime,
Şiñ-şiñ qaynaydu,
Çiñ gañ ğocam kayip qalsa,
Nomğa palaydu.
Palisimu palisa,
Etip salmisa,
Çöçüridek beş balamni
Yitim qoymisa.

*Qatar-qatar körüngenler,
Kariz dariği.
Bizniñ yarni körsetmigen,
Yolniñ yiriği.*

*Qatar-qatar uçqan turna,
Şarğa baramsen?
Men yarımğa xalta berey,
Alğaş baramsen?*

*İgiz-igiz tağ başıda,
Çıraq köyedur.
Çıraq emes, yarniñ oti,
Yürek köyedur.*

*Qarañğu tün, qariyağaç méniñ yoldişim,
Şıldirlisa yopurmiği, huşyardur béşim
Düşmen bilen ceñ qilip, men öler bolsam,
Men ğéripni yad étermu can qérindişim.*

*Samavarim bolsidi
Çayliri qaynap tursidi.
Bir çine çayni içkünçe
Yarlim oynap tursidi.*

*Samavarniñ sazimen,
Çölde uçqan ğazimen.
Düşmen bilen ceñ qilip,
Ölginimge razimen.*

Sıra sıra gözükenler,
Kariz ağacı.
Bizim yâri göstermeyen,
Yolun uzağı.

Sıra sıra uçan turna,
Şehre mi gidiyorsun?
Ben yârime paket vereyim,
Götürür müsün?

Yüksek yüksek dağ başında,
Çıra yanıyor.
Çıra değil, yârin ateşi,
Yürek yanıyor (175).

Karanlık gece, karaağaç benim yoldaşım,
Hışırdasa yaprakları uyanık başım
Düşman ile savaşıp ölecek olursam,
Ben garibi yâd eder mi can kardeşim.

Semaverim olsaydı,
Çayları kaynayıp dursaydı.
Bir fincan çay içene kadar,
Yârim oynayıp dursaydı.

Semaverin saziyım,
Çölde uçan bir kazım.
Düşman ile savaşıp,
Ölmeye razıyım (176, 201, 268).

³ Bu mâninin "Köç-köç Nahşısı" (Göç Türküsü) arasında şöyle bir biçimi de bulunmaktadır:
*Xonxay yolida tallar, Honhay yolunda söğütler,
Şax-şaxida marcanlar. Dallarında mercanlar.
Yollarda capa tartip, Yollarda çile çekip,
Eqip ketti bu canlar. Akıp gitti bu canlar.*

*Qoray digen taş iken,
Tömür xelpe baş iken.
Ecepmu ölüp ketti,
Raci bala yaş iken.*

*Qoray yoli zeretlik,
Uniñ içi heyvetlik
Yaş turup ölüp ketken,
Raci bala remetlik*

*Aq cücem pişti töküldü,
Yimidim, tatlıq iken.
Dunyaniñ mazuzlığı
Aşiq bilen meşuq iken.*

*Eşken aşmisiz, kesken aşmisiz,
Qazanğa çüşüp ézilgili;
Maşmisiz, purçaqmisiz,
Buluñda turup çirigili.*

*Xoyma qattiq ceñ boldi,
Köşötidiki deñde.
Çiñtey kətip huşidin,*

*Hay-hay baturlar,
Huşyar boluñlar!
Düşmenler yétip keldi,
Cesur boluñlar!.*

*Yüen daşeymu kelgende,
Tola soqti dañdañni.
Tağçılarmu er iken,
Tartivaldi cuñcañni.*

*Koray denen taş imiş,
Tömür Helpe baş imiş.
Yazık ki ölüp gitti,
Raci Bala genç iken.*

*Koray yolu mezarlık,
Onun içi heybetlik.
Genç iken ölüp giden,
Raci Bala rahmetlik (182).*

*Ak dut oldu döküldü,
Yemedim, tatlı imiş.
Dünyanın lezzeti,
Âşık ile maşuk imiş.*

*Çekilen erişte misiniz, kesilen erişte misiniz,
Kazana düşünce ezilen.
Fasulye misiniz, börülce misiniz,
Bir köşede çürüyen (185).*

*Çok şiddetli savaş oldu,
Köşötö'deki geçitte.
Çintey kendinden geçip, (207)*

*Hey hey yiğitler,
Uyanık olunuz!
Düşmanlar geldi,
Cesur olunuz! (202, 269)*

*Marşal Yuan gelirken,
Fazla çaldı davulu.
Dağcılar da yiğit imiş,
Ele geçirdi silahları (274).*

*Mes qilğanmu tamaka,
Xes qilğanmu tamaka.
Çéçilip ketken köñülni,
Yiğivalğan tamaka.*

*Xemektur, xemektur,
Xemek otuz pilektur.
Her xemekniñ temsili,
Bir biridin bölektur.*

*Yuquri barğum tola,
Baray disem karim tola.
Şu ğéripliğ şeride,
Cénim qepezge muptila.*

*Höl paxta, buzuc çigriq,
Çigit çaqqanni éytaymu.
Kişiniñ yurtiğa kélip,
Gérip bolğanni éytaymu.*

*Men ölsem, ölüğümni tağda qoyuñlar,
Tağ yolu yiraq kelse, bağda qoyuñlar.
Yüzümni qible sayan éçip qoyuñlar,
Béşimğa bir deste gül sançip qoyuñlr.*

Bu şiirlerin büyük bir kısmı 7 heceli ve *aaba, abab, abcb* kafiye yapısına sahip mânilerdir. Bunların bazıları tarihî şiirler içerisinde yer almaktadır. “Tömür Xelpe”, “Yüan daşey”, “Raci Bala” hakkındaki şiirler buna örnektir. Romanda ayrıca Çağatay edebiyatına ait çok sayıda şiir bulunmaktadır.

4. Atasözü, deyim ve vecizeli sözler

Romanda atasözü, deyim ve vecizelerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Yazar roman boyunca 130’dan fazla atasözü, deyim ve vecize kullanmıştır. Bunların daha çok diyaloglarda kullanıldığı görülür. Bazı diyaloglar tamamen atasözü ve deyimlerden oluşmaktadır:

*İttin qorqqan gaday bolmaptu.
Candin keçmigiçe cananğa yetmek yoq!
Batur bir ölidu, qorqqan miñ ölidu.
Yigit sözidin, arslan izidin qaytmas.*

Sarhoş eden de sigara,
Hasta eden de sigara.
Dağılıp giden gönülü,
Toplayan da sigara (322).

Kelektir, kelektir,
Kelek otuz fidandır.
Her keleşin hikmeti,
Birbirinden özgedir (338).

Yukarıya gidesim çok,
Gideyim desem işim çok.
Bu gariplik şehrinde,
Canım kafese müptela.

Islak pamk, bozuk çıkırık,
Çiğit kırdığımı mı söyleyim.
Elin yurduna gelip,
Garip olduğumu mu söyleyim.

Ben ölürsem cesedimi dağda koyunuz,
Dağ yolu uzak gelirse bağda koyunuz.
Yüzümü kibleye doğru açıp koyunuz,
Başıma bir demet gül takıp koyunuz (382).

“İtten korkan dilenci olmaz.”
“Candan geçmeden canana kavuşmak yok!”
“Yiğit bir ölür, korkak bin ölür.”
“Yiğit sözünden, arslan yolundan dönmez.”

Ya ölüm, ya körüm!

“Ya ölüm, ya kalım!” (165)

Bazı karakterlerin diyalogunda birden fazla atasözü ve deyim bulunmaktadır. Mesela:

Yoçunla bir zamanlar bopkettiğu! “zamane zorniñ, tamaşa korniñ”, “yitimniñ ağzi aşqa tegse, béşi taşqa téger” digendek, bu ayla qizimniñ köñli emdi bize aran tapqanda, nime digen duşqarçılıq bu! (28)

“Çok garip bir zaman oldu bu yahu! ‘Zaman zorbanın, tamaşa körün’, ‘yetimin ağzına aş değse başına taş değer’ misali, bu hanım kızımın gönlü şimdi azıcık huzur bulurken ne biçim zorluk bu!”

Bu gépiñğu toğra, - didi tömür xelpe külüp, - konilar tedbiriñ qandaq bolsa, teğdiriñ şundaq bolar, deptiken, bizmu undaq qazanğa mundaq çömüç digendek, bir amal tapmaymizmu?! (50)

“Haklısın, dedi Tömür Helpe gülerek. Eskiler tedbirin nasıl olursa kaderin öyle olur, demişler. Biz de öyle tencereye böyle kepçe, diye bir çare bulamaz mıyız?”

Sevri qilsila dorğam, - didi hoşurimam, - göherni taşqa urğili bolmas. Özle digen yurtniñ çoñi. Pitniñ aççığida çapanni otqa taşlaptu, digendek, u qéri técimel özlege yénip qoysa yaxşı bolmay qalurmikin. (53)

“Sabredin beyim, dedi Hoşur İmam. Gevher taşta vurulmaz. Siz yurdun büyüğüsünüz. Bite kızıp ceketini ateşe vermiş, derler. O ihtiyar uşak, size karşı koyarsa iyi olmaz.”

Ağriqniñ saqayğisi kelse, tivip özi kélur digen şu. Bu tügüşni yéşişniñ amalini u qizimniñ özi tépiptu. Andaq qazanğa mundaq çömüç qılayli diginimmu şu idi. (55)

“İyi olacak hastanın ayağına doktorun kendisi gelir, derler. Bu meseleyi çözenin yolunu kızım kendisi bulmuş. Öyle tencereye böyle kepçe yapalım, dediğim buydu.”

Noşirvan teyci bekke ugal boldi. Put yügrügi aşqa, éğiz yügrügi başqa digen şu, “evliyadin putuñni tart, padişadin tiliñni” digen maqalni añlimiğan bolğimidi? (120)

“Nuşirevan Teyci Bey’e yazık oldu. ‘Ayak koştursa aşa, ağız koştursa başa’ denen işte budur. ‘Evliyadan ayağını çek, padişaktan dilini’ diyen atasözünü duymamış mıdır acaba?”

Şundaq, - didi üveyis elem, - elçiye ölüm yoq, bu axun balam yaşliq qilivatidu. Asmanğa tükürseñ yüzüñge çüşer dep, paşaliq bilen zitlaşmaq yaxşı iş emes. Çiñ gañ ğocam yurtniñ atisi. Epu qilimen digendin kéyin, epu qilidu. Oq izidin yanmas, padişa levzidin digen gep bar emesmu!” (159)

“Öyle, dedi Üveyis Elem, elçiye zeval yok, bu ahund oğlum çocukça davranıyor. Göğe tükürsen yüzüne düşer, derler. Yönetim ile zıtlaşmak iyi değildir. Şah Hocam yurdun babasıdır. Affedeceğim diyorsa affeder. Ok yolundan dönmez, padişah sözünden, derler ya!”

Tur, ödekniñ göşini yiseñ ğazniñ péyida bol deptiken⁴, su kelmeste toğan tutuş lazim. (219)

“Dur, ördeğin etini yersen kazın peşine düş, derler. Su gelmeden bent tutmak lazım.”

Yazar romanda bazı atasözlerini sık sık tekrarlamıştır. Tekrarlanan atasözleri şunlardır:

Aq it, kök it, hemmisi bir it (36, 211, 267). “Ak it, gök it, hepsi aynı it.”

Ayniñ on béşi qarañğu, on béşi yoruq (24, 363). “Ayın on beşi karanlık, on beşi aydınlık.”

Bay bayniñ qayaşi, gaday gadayniñ (59, 211). “Zengin zenginin dostu, yoksul yoksulun.”

⁴ Bu atasözü “ekliye sözler” olarak da geçmektedir. bk. Jarring 1997: 205.

- Gürüçtin xever yoq, sevze dem yeptu* (364). “Pirincin haberi yok, havuç dinlenmiş.”
- İt semrise igisini çışleydu, qul semrise ğocisiğa yanıdu* (47, 88, 130). “İt semrise sahibini ısıtır, köle etlenirse efendisine karşı gelir.”
- Qanni qan bilen yuğili bolamdu* (282, 342). “Kan kan ile yıkanmaz.”
- Qolni kesmigiçe qan çiqmaydu* (65, 355). “Eli kesmeyince kan çıkmaz.”
- Quşni dan aldaydu, ademni gep* (40, 283, 349). “Kuş yeme aldanır, insan söze.”
- Özüñni er çağlısañ, özgini şir çağla* (159, 248, 346). “Kendini erkek biliyorsan, başkalarını arslan bil.”
- Su kelmeste toğan tut⁵* (184; 219). “Su gelmeden bent tut.”
- Töge qançe, yéğiri şunçe* (105, 361). “Deve ne kadar, beresi o kadar.”
- Yéği yandin, bala qerindaştin* (251, 299, 367). “Düşmanlık yandan gelir, bela kardeşten.”

Yazar atasözü ve deyimleri rastgele değil, gerektiği yerlerde, yeteri kadar, etkili ve uygun bir şekilde kullanmıştır. Eğer bu atasözü ve deyimler kullanıldığı bağlamdan çıkarılırsa orada anlatım ve anlam boşluğu meydana gelmektedir.

Romanda atasözleri aşağıdaki formüllerle kullanılmıştır:

1) dep

Özem tapqan balağa, nege baray davağa dep, yene köridiğininim bar oxşaydu. (146)

“Kendi bulduğum belaya, nereye gideyim davaya (kendim ettim kendim buldum) diye, yine başıma gelecekler var herhâlde.”

2) didi

Herkim qılsa özige, topa tiqilur közige- didi amanqul, ayqizniñ céçini silap. (77)

“Kin ne yaparsa özüne, toprak dolar gözüne, dedi Amankul Aykız’ın saçını okşayıp.”

Aq it, kök it, hemmisi bir it (267).

“Ak it, gök it, hepsi aynı it.”

3) digen şu (bolsa kerek)

Xuda saqlıganni böre yimes, yey disimu çışı ötmes digen şu. Bu qızning teliyi bar iken, didi seperqul. (16)

“Allah’ın koruduğunu kurt yemez, yemek istese de dişi geçmez denen şu. Bu kızın şansı varmış, dedi Seperkul.”

Nege barsañ qazanniñ quliği töt digen şu bolsa kerek (29). “Nereye gitsen tencerenin kulpu dörttür denen bu olsa gerek.”

4)digendek.

“Aç nimini yimeydu, el nimini dimeydu.” digendek, axir her xil gep-sözler çiqışqa başlıdi. (19)

“Aç ne yemez, el ne demez.” misali, sonunda çeşitli dedikodular çıkmaya başladı.”

5)deptiken.

“Tömürçilik yel bilen, padişaliq el bilen.” deptiken (117).

“Demircilik yel ile padişahlık el ile demişler.”

⁵ Bu atasözü “ekliye sözler” arasında geçmektedir. bk. Jarring 1997: 204.

Qolni kesmigiçe qan çıqmas deptiken (65).

“Eli kesmeyince kan çıkmaz, demişler.”

6) digen rast oxşaydu.

Kayimisla, dorğam, - didi törde oturğan sériq saqal kişi, - emitaxundimu guna yoq. Zaman axir bolğanda, técimellerge müñgüz çıqip qaldu, digen rast gep oxşaydu (51).

“Sinirlenmeyin beyim, dedi köşede oturan sarı sakallı kişi. Emet Ahunda da günah yok. Kıyamet gününde uşaklara boynuz çıkacak, denen söz doğruymuş herhâlde.”

Bazı atasözü ve deyimler cümle yapısı değiştirilerek bağlama uyarlanmıştır:

Yalğuz atniñ nede çéni çıqqan bar? (49) < *Yalğuz atniñ çéni çıqmas, çéni çiqsimu déni çıqmas.*

“Yalnız atın tozu çıktığı nerede görülmüş? < Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da adı çıkmaz.”

Bundaqta ziqmu köymedu, kavapmu (54).

“O zaman şiş de yanmaz, kebab da.”

Qanni qan bilen yuğili bolamdu? (342) < Qanni qan bilen yuğili bolmas.

“Kan, kan ile yıkanır mı? < Kan, kan ile yıkanmaz.”

Romandaki diğer atasözü, deyim ve vecizeler ve bunların bağlamları aşağıdaki gibidir:

Bezi aq köñül kişiler: “Her nime bolsa, xudayim seperqulğa teyyar kelin bériptu. Bolmisa, bu biçariler kimniñ aldiğa qiz sorap baratti.” dise, bezi köñli qarilar: “Amanqul bir Qazaq qizini oğurlap keptu, puli yoq aşiq, teyyarğa meşuq digen şu.” diyışetti (19).

“Bazı iyi niyetli kişiler: ‘Her neyse, Allah Seperkul’a bir gelin vermiş. Yoksa bu zavallılar kimden kız isteyebilirler ki?’ derken, bazı kötü niyetliler: ‘Amankul bir Kazak kızını kaçırmış. Parası yok âşık, hazıra konan maşuk, denen işte bu.’ diyorlardı.”

Şundaq, - didi seperqul, - bu alem uzun alem, ayniñ on béşi qarañğu bolsa, on béşi yoruq. (24)

“Öyle, dedi Seperkul. Bu âlem, uzun âlem; ayın on beşi karanlık, on beşi aydınlıktır.”

Bu nime digen geptu? - didi seperqul elçiye kayıp, - bu qiz yaqa yurttin kelgen musapir bolğan bilen, hazir méniñ qizim. Xudayim maña bergen qiz. Dorğamze, bu qizniñ igisi yoq. Nime qilsam qilimen demdiken hiçnimidin hiçnime yoq. Nika oqutup, köçürüp ketkidek téxi! Gürüçniñ xeviri yoq, sevze dem yeptu digen şukenze!? (27)

“Bu nasıl söz, dedi Seperkul elçiye kızarak. Bu kız civar yurttan gelen misafir olsa da şu anda benim kızımdır. Allah’ın verdiği kız. Herhâlde bu kızın sahibi yok, ne istersem yaparım, diye düşünmüş durup dururken beyim. Nikâhını kıyıp götürcekmiş, daha neler! Pirincin haberi yok, havuç dinlenmiş, denir buna!”

“...el bar, biz bar. Özleni qanatliqqa qaqturmay, tumsuqluqqa çoqturmay, bille ötimiz.” didi. (32)

“...halk var, biz var. Sizi kanatlıya vurdurmadan, gagalıya gagalatmadan birlikte yaşayacağız, dedi.”

Emdi, dadisi “nimila bolsa, hünerniñ berikiti tola, hünér, hünerdin berike üner” digen xiyal bilen uni öziniñ yağaççı dosti sulayman ustiğa şagirtliqqa tutup berdi. (33)

“Şimdi babası ‘Ne de olsa, hünérin bereketi çoktur; hünér, hünérden bereket biter.’ düşüncesiyle onu marangoz arkadaşı Süleyman Usta’ya çırak verdi.”

Lekin, "boğuzlaymen dise, qoymu tépirlaydu" digendek, axir xelq bu zulumlarğa çidimay qozğılışqa başlıdı. (36)

"Ama 'Kesmeye kalkarsan, koyun da karşı koyar.' misali, sonunda halk bu zulümlere dayanamayıp ayaklanmaya başladı."

Aq it, kök it, hemmisi bir it. Ürümçidin kelgen ambal bizniñ erzimizge qulaq salamti! - didi yaşraq birisi. (36)

"Ak it, gök it, hepsi aynı it. Urumçı'den gelen kaymakam bizim şikâyetimize kulak verir mi, dedi daha genç birisi."

Hay xalaiq, bu haqaretni kördiñlarmu? Ölgenniñ üstige tepken digen şu emesmu? Qandaq çidap turimiz? Eytiñlarçu, emdi nime qilğuluq? (38)

"Ey millet, bu hakareti gördünüz mü? Ölmüş, bir de üzerine tekme atmış, denen bu değil mi? Nasıl dayanacağız? Söyleyin, şimdi ne yapmak gerek?"

Şamexsut "bağlaqtiki it ovğa yarimaptu" digen şu dep, esebilik bilen saqallirini yulup qattiq kayıdı. (39)

"Şahmaksut 'Bağlı köpek ava yaramaz.' denen budur diyerek asabilikle sakallarını yolup çok sinirlendi."

Nésivisiz béliqçi bağdat deryasidimu béliq tutalmas, ecelsiz béliq quruqluqtimu ölmes, digendek, tömür ailisi, qorayğa kelgendin béri biraz hallinip qaldı. (48)

"Nasipsiz balıkçı Bağdat nehrinde de balık yakalayamaz, eceli gelmeyen balık karada da ölmez, derler. Tömür ailesi Koray'a geldiğinden beri biraz toparlandı."

Oruq uyniñ poqi çoñ, dep, bu gadaylarniñ gépi bekla yoğanğ. (51)

"Arık sığırın boku büyük olur, derler. Bu sefillerin lafi çok büyük yahu!"

He mana, dorğam, - didi imam, - mubada özle digendek qilsaq yalañaç sudin qorqmaptu dep, u yava qız özini bir nime qilivalsa, beg balimizğa xotunmu yoq, özlege técimelmu yoq bolup qalmamdu? (53)

"Evet, işte beyim, dedi İmam. Eğer sizin dediğiniz gibi yaparsak çıplak sudan korkmazmış, derler. O yabani kız kendisine kıyarsa ne bey yavrumuza kadın kalır ne size uşak kalır."

Şah şahniñ, gaday gadayniñ qayaşi, uyniñ müñgizige ursa, tuyiği siqiraydu emesmu?. (59)

"Şah şahın, yoksul yoksulun dostudur. Sığırın boynuzuna vursan toynağı sızlar değil mi?"

Gepke gep kelgende, atañdin qalma deptiken, bizmu bir nime dermiz. (59)

"Konuşmaya gelince babandan geri kalma, demişler. Biz de bir şeyler deriz."

Eşiñ halal bolsa, töt koçıda oturup iç, gépiñ heq bolsa, xanğa qorqmay éyt deptiken, nime ğem yeysen? (59)

"Aşın helal ise dört yol ağzında oturup ye, sözün doğru ise hana korkmadan de, demişler. Ne gam yiyorsun?"

Kévezlikke oğri kirse, atquçiniñ birnimisin kes⁶ dep, emdi özleni nime qilsam bolurkin? (63)

"Pamuk tarlasına hırsız girse hallacın şeyini kes, derler. Şimdi size ne yapmam lazım?"

Can çiqip bolğanda yasinniñ nime kériği?- didi dorğa aççiq bilen. (64)

⁶ Bu atasözünün asıl şekli şöyledir:

Kévezlikke kala kirse babkaniñ burnini kes, Paxtiliqqa oğri kirse atquçiniñ pordığıni (kes).

"Pamuk tarlasına dana girse hizmetçinin burnunu kes, Pamuk deposuna hırsız girse hallacın taşağını (kes)."

“Can çıktıktan sonra Yasin okumanın ne gereği var, dedi bey öfkeyle.”

Meşcittiki munaziride, hoşur imam şermende bolğandin keyin, tömür xelpe ve seperqul ailisidikilerniñ hemmisi “Su uxlisa uklar, düşmen uxlımas” digen heqiqetni untup qalğandek, etisidin başlap xatircem öz işiğa kirişip ketti. (67)

“Camideki münazarada Hoşur İmam rezil olduktan sonra, Tömür Helpe ve Seperkul ailesindekilerin hepsi ‘Su uyur, düşman uyumaz.’ demenin gerçekliğini unutmuş gibi, ertesi günden itibaren rahatça kendi işlerine giriştiler.”

Axir, özini böre yeptu, közini quzğun -didi atlıqlarniñ biri. (71)

“Sonunda özünü kurt yemiş, gözünü kuzgun, dedi atlıkların birisi.”

Yamanniñ cinazisidin, yaxşiniñ hikayisi obdan, bu emitaxun dadisini dorimidi. (72)

“Kötünün cenazesinden iyinin hikâyesi yeğdir, derler. Bu Emet Ahund babasına çekmedi.”

Şuni dimemla, eldin ayrılğanniñ egligi tösük dep, öziniñ körgen künimu çağliq. Mana emdi namiziğa baridiğan kişiniñmu tayini bolmıdı. (72)

“Öyle ya, halktan ayrılanın eleği deliktir, derler. Kendisi de iyi yaşayamadı. Şimdi cenaze namazına gelen kişi de fazla olmadı.”

Çaşqanniñ ölgisi kelse, müşükniñ quyriğini çişleptu dep, sen téxi yolumni tosıp nime qilmaqçı idiñ? (75)

“Fare ölmek isterse kedinin kuyruğunu ısırır, derler. Sen yolunu kesip ne yapmak istiyorsun?”

Kimge erz qilisen? Şamexsutqımu? Göş bilen yağ bir tuqqan, piyazniñ köygini köygen digen gepni añlimiğanmusen? (78)

“Kime şikâyet edeceksin? Şahmaksut’a mı? Et ile yağ akrabadır, soğan yanmasıyla kalır, sözünü duymamış mıydın?”

Palta çüşkiçe, kötek dem aptu digendek. (79)

“Balta ininceye kadar kütük dinlenmiş, derler.”

Cinniñ qesti şaptulda. (86)

“Cinin kastı şeftalidedir.”

“Kanayğa yoq, süneyge nede” digendek, sanaqçı beglerniñ ağızını yağlaşqa kembeğellerniñ elvette küçi yetmeytti. (86)

“Kornaya yok, zurnaya nerede, dedikleri gibi sayımcı beylerin ağızını yağlamaya yoksulların elbette gücü yetmiyordu.”

Çivinmu şirnisi bar yerge qonıdu digendek, sanaqçı beglermu, hallıq aililerge çüşüşni xalaytti. (86)

“Sinek de sırası olan yere konar, derler. Sayımcı beyleri de hâli vakti yerinde olan ailelerde kalmayı yeğliyorlardı.”

İlan çaqsa pilmu çiqirap taşlaydu. (90)

“Yılan sokarsa fil de böğürür.”

Yaşliq digen yalqun, qériliq digen tütün dep (105)

“Gençlik alevdir, yaşlılık tütündür, derler.”

Bes! - dep kayışqa başlıdi haşir teyci, - xotun xeqniñ nalisi tola, uqmasniñ banisi, dep, tola kutuldaverme, (125)

“Yeter, diye sinirlenmeye başladı Haşir Teyci. Kadının nalesi çok, bilmeyenin bahanesi, derler, fazla konuşma.”

Hakçi unçini körelmeptu. (131)

“Badanacı değirmenciği çekememiş.”

Qoğla qoğla gep çiqur, kola kola su çiqur dep, éytiversem gep tola. (131)

“Kurcalaya kurcalaya laf çıkar, kaza kaza su çıkar, derler. söylersem laf çoktur.”

On balağa bir dava digen şu. (139)

“On belaya bir dava, demek budur.”

Töt tamniñmu gep tiñşaydığan quliği, gep toşuydığan ağızi bolup qélivatidu. (152)

“Dört duvarın da söz dinleyen kulağı, laf taşıyan ağzı var.”

Axunum, su ériqta, gep qélipta dep, tömür axunlarniñ gépi qélipta quyğandek çiqivatidu. (162)

“Hocam; su arıkta, söz kalıpta, derler. Tömür Hocaların sözleri kalıba dökülmüş gibi çıkıyor.”

Qışniñ soğıği yandin öter, etiyazniñ soğıği candin” digendek, tağniñ soğ şamili dümbilerni xelila qorup turatti.(174)

“Kışın soğuğu yandan geçer, ilkbaharın soğuğu candan, dedikleri gibi dağın soğuk rüzgârı sırta vuruyordu.”

“Atniñ çirayliqi toruq, qizniñ çirayliqi oruq” digendek, uniñ oruqraq kelgen zilva boyimu, herqandaq kişini özige meptun qilatti. (183)

“Atın güzeli dorudur, kızın güzeli zayıftır, derler. Onun zayıf, narin vücudu herkesin dikkatini çekiyordu.”

“Ceñ qılar ğem leşkiri her kün bölek, göş sizip postum qalar söñek bilen” deptiken, xenim. (185)

“Cenk eder gam ordusu her gün başka. Et sıyrılınca postum kalır kemikle, demişler hanım.”

“Tégi pesniñ özi pes” digen şu. (190)

“Soyu alçağın kendisi de alçaktır, demek budur.”

“Biri ceñ, toqquzi reñ” digen hikmet bar. (195)

“Biri cenk, dokuzu renk, demekte hikmet var.”

“Su kétép taş qalidu, osma kétép qaş qalidu” dep veziyet yine başqiçe bolidu. (195)

“Su gidip taş kalacak, sürme gidip kaş kalacak, derler. Vaziyet yine farklı olacaktır.”

Qoyniñdin tökülse qoncuñğa deptiken, bizdin turpanliq qerindaşlarğa ketse nime boptu? - didi eli palgan. (211)

“Koynundan dökülürse koncuna, dedikleri gibi bizden Turfanlı kardeşlere giderse ne olacak, dedi Ali Pehlivan.”

“Ay tünde kerek, eqil künde” digen muşu, ha..ha.. (220)

“Ay tünde gerek, akıl günde, demek işte budur, ha..ha...”

- “Séğizxan say béşida, qoyniñ qéni ay beşida” dep, ay beşini saqlaymizmu? (237)*
- “Saksağan dere başında, koyunun kanı ay başında, derler. Ay başını beklemeyecek miyiz?”
- Sevri qilsañ, ğoridin halva pişur⁷ digen gep bar emesmu, - dep küldi tömür xelpe. (238)*
- “Sabredersen koruktan helva olur, diye bir söz var diyerek güldü Tömür Helpe.”
- “Séğizxan segek nime, özidinmu céni bek nime” dep bikar eytmiğan. (245)*
- “Saksağan uyanıktır, canı kendisinden de pektir, diye boşuna söylenmemiş.”
- “Tügimeydiğan iş yoq, qiltaqqa çüşmeydiğan quş yoq” digen gepmu bar. (246)*
- “Bitmeyen iş yoktur, tuzağa düşmeyen kuş yoktur, diye de bir söz var.”
- Yağaç qazanda birla aş pişidu. (47, 250)*
- “Tahta kazanda bir kez aş pişer.”
- “Köñülde nime bolsa, éğizğa şu çiqidu” dep. (252)*
- “Gönülde ne varsa ağızdan o çıkar, derler.”
- “Hayvanniñ alisi téşida, ademniñ alisi içide” deptiken (252)*
- “Hayvanın alacası dışında, insanı alacası içinde, demişler.”
- “Guman imanni qaçuruptu” dep mundaq endu xiyallarni qilma. (252)*
- “Kuşku imanı kaçıırır, derler. Böyle kötü hayallerde olma.”
- Emdi mertni meydanda sinaydiğan vaq keldi. (267)*
- “Şimdi merdi meydanda sınavacak an geldi.”
- Her kişi öz ğémida, qéri qiz er ğémida. (279)*
- “Her kişi kendi gamında, ihtiyar kız koca gamında.”
- Ecel digen qarǵu tögige oxşas udul kelgenni dessep kétermiş. (279)*
- “Ecel kör deve gibi rastgelene basıp geçermiş.”
- Qoyniñdin tökülse, qoncuñğa deptiken. Qoluñ yağ bolsa, étigiñge sürke digen gepmu bar. (280)*
- “Koynundan dökülürse koncuna, demişler. Elin yağlıysa eteğine sür, diye de söz var.”
- Yigen éğiz uyilıptu. (282)*
- “Yiyen ağız utanmış.”
- Quşni dan aldaydu, ademni söz. (283)*
- “Kuş yeme aldanır, insan söze.”
- Quşmu dansiz uçalmaydu, quruq tağar öre turalmaydu. (288)*
- “Kuş da yemsiz uçamaz, boş çuval ayakta duramaz.”
- Bir qoluñ otta bolsa, bir qoluñ suda olsun digen gep bar. (292)*
- “Bir elin ateşte ise, bir elin suda olsun, diyen söz var.”
- Közdin ayriğan xudayim, hasidin ayrimaptu dep. (296)*

⁷ Bu atasözü “ekliye sözler” arasında geçmektedir. bk. Jarring 1997: 205.

“Gözden ayıran Allah’ım, asadan ayırmamış, derler.”

Naz qizğa yarişur, ğaz kölge deptiken (296)

“Naz kıza yakışır, kaz göle, demişler.”

Qişniñ yézi bar, kölniñ ğézi bar, toyniñ sazi bar, digen gepni añlimiğanmu? (297)

“Kışın yazı var, gölün kazı var, düğünün sazi var, diyen sözü duymamış mıydınız?”

Cimğurniñ çiši qoltuğida dep, bu toxtaxun mörimes kalidek beşini qoltuğığa tiqivelip şunçivala işlarni qilip yürüptu emesmu? (299)

“Ketumun dişi koltuğundadır, derler. Bu Tohtahın böğürmeyen dana gibi başını koltuğuna tikip onca işi yapmadı mı?”

Qoğunniñ içidin adiğini yaman. (299)

“Kavunun içinden bozulanı kötüdür.”

Yiğa yandin, bala qerindaştin digen gep rast gep iken. (299)

“Düşmanlık yandan gelir, bela kardeşten, denen söz doğruymuş.”

Gül bar yerde tiken bar, zer bar yerde yılan digendek. (302)

“Gülün olduğu yerde diken var, zehirin olduğu yerde yılan var, denildiği gibi.”

Aldimaqqa bala yaxşi, xuda ursun qaqaşni. (304)

“Kandırmaya çocuk iyidir, Allah çarpsın moruğu.”

Eqli-huşi bolmisa, güldek cugan itqa yalaq dep. (304)

“Akli olmasa gül gibi kadın köpeğe yalak olur, derer.”

“Pul bolsa cañgalda şorpa, yigit béşim aman bolsa, şeher-şeherde méniñ yarim” deptiken. (305)

“Paran varsa samanlık seyran olur, yiğit başım aman olursa her şehirde yârim olur, demişler.”

Tömürni qiziğida soquş kerek. (305)

“Demiri tavında dövmek gerek.”

Xotun kişiniñ çéçi uzun, eqli qisqa, amanqul xelpemniñ eñ yéqin kişisi tursa, uni maxtimiğanğa nime boptu. (320)

“Kadınların saçı uzun, akli kısadır. Amankul Helpem’in en yakınıdır, onu övmese ne olur?”

Ketmen digenni biz çapsaq, yetip yeydu begzade. (320)

“Kazmayı biz vururken yatıp yiyor beyzade.”

Tala möşigi öy möşigini qoğlap çıqarmiğiydi dep geşet qilimen. (İz, s. 321)

“Dışarının kedisi ev kedisini kovmasın (Dağdan gelip bağdakini kovmasın), diye endişe ediyorum.”

Qériğanda qéri tatuq, qiliqliri andin artuq. (322)

“Yaşlılıkta yaşlılık lekesi, yaptıkları ondan ötesi.”

Qağa qağiniñ közini çoqumaydu. (329)

“Karga karganın gözünü gagalamaz.”

Uygurlarda "öz göşini öz yéği bilen qoruş" digen gepniñ barlığıni añlıdim. (331)

"Uygurlarda 'kendi etini kendi yağıyla kavurmak' denen sözün olduğunu duydum."

Sepi özidin. (331)

"Sapı kendinden."

"Serkisi bolmiğan pada yoldin asan azidu" dep bu pikirge qoşulmaytti. (344)

"Tekesi olmayan sürü yoldan kolay azar, diyerek bu fikre katılmıyordu."

Gepke kelgende atañdin qalma. (344)

"Konuşmaya gelince babandan geri kalma."

Canmu éğizdin çiqidu, sözmu éğizdin çiqidu. (350)

"Can da ağızdan çıkar, söz de ağızdan çıkar."

Bir çalmida ikki paxtek soquş digen şu emesmu. (353)

"Bir taşla iki kuş (güvercin) vurmak demek bu değil mi?"

Çille arisi soğaq kün, qehri kelse qattiq kün, ilahim bu qıştin aman-esen ötüşni nesip qilğay, el aman, memnu aman deptiken. (359)

"Çile arası soğuk gün, kahırlansa çetin gün. Allah'ım bu kışı sağlıklı atlatmayı nasip et, el aman, ben de aman demişler."

Misirniñ padişalığıdin Kenanniñ gadaliği yaxşı (360)

"Mısır'ın padişahlığından Kenan'ın fakirliği yeğdir."

"İkki qoşqarniñ kallisi bir qazanğa patmas" digen gepni untup qalmisila. (367)

"İki koçun kellesi bir tencereye sığmaz, diyen sözü unutmayın."

Teqdirdin kelse, qéçip qutulğili bolmas digen gep bar. (379)

"Kaderde varsa kaçıp kurtulmak mümkün değildir, diye söz var."

"Kéyinki puşayman özüñge düşmen" digen maqali bek orunluq éytilğan söz. (386)

"Son pişmanlık kendine düşman, diyen atasözü pek yerinde söylenmiş sözdür."

Bizde yétip qalğıçe, éytip qal digen maqal bar. (386)

"Bizde yatıp kalacağına, konuşup kal, diyen atasözü var."

Ümitsiz şeytan deptiken. (386)

"Umutsuz şeytan, demişler."

5. Telmihler

5.1. Kozi Körpeş ve Bayan Sulu

Kozi Körpeş ve Bayan Sulu, Kazak halkı arasında söylenen *Kozi Körpeş ve Bayan Sulu Masalı*'ndaki⁸ âşık ve maşuktur. Birbirini seven bu gençlerin kaderi tıpkı Tahir ile

⁸ Bu masalın destan ve halk hikâyesi şekli de bulunmaktadır. Bu destanın Uygurlar arasında söylenen "Boz Körpeş Karaköz Ayım" başlıklı varyantına göre, Lopnor Gölü civarındaki Abdal denen yurtta Boz Körpeş adlı bir delikanlı yaşamaktadır. Geçim sıkıntısı nedeniyle "Yenisu" denen yurda giden Boz Körpeş, Suyagıl adlı bir zengin'in Karaköz Ayım adlı kızına âşık olur. Ancak iki gencin aşkı ve evlenmesi Suyagıl ailesi tarafından engellenir. Boz Körpeş Suyagıl'ın oğlu Bayagıl'ın hanımının iftirası üzerine Bayagıl tarafından zehirlenerek öldürülür. Karaköz Ayım Boz Körpeş'in mezarında Allah'a yalvararak can verir. Bunun üzerine Suyagıl çarpılarak felç geçirir ve ölür, Bayagıl da delirir. *bk.* Uygur Xelq Dastanliri 3 1991: 167-199.

Zühre'nin kaderi gibi mutsuz son, yani ölüm olmuştur. Yazar romanda Aysulu (Aykız) ile Cumatay'ın aşkını Kozi Körpeş ve Bayan Sulu'nun aşkına benzetmektedir. Aysulu ile Cumatay'ın aşkı da trajik son ile bitmiştir.

Muhebbet ilahi uniñ qelbini özlriniñ malçisi yitim oğul cumatayğa bağlaptu. (21). Ular qazaq xelq çöçekliridiki “qozi körpeş bilen bayan sulu” oxşaş işk-muhebbet otida köyüp (22) yüridiken.

“Aşk ilahı onun kalbini kendi çobanı olan yetim oğul Cumatay’a bağlamış. Onlar Kazak halk masallarındaki “Kozi Körpeş ile Bayan Sulu” gibi aşk ateşinde yanıyorlarmış.”

5.2. Kakkuk ile Zeynep

Kakkuk ile Zeynep Uygurlar arasında söylenen *Kakkuk ile Zeynep Destanı*'ndaki (Gugukkuşu ile Zeynep)⁹ sevgililerdir. Bu alegorik destanda Kakkuk, yani Gugukkuşu ile Zeynep birbirlerini çok sevseler de çeşitli nedenlerden dolayı asla birbirlerine kavuşamamışlardır. Dolayısıyla kavuşamayan sevgililer Uygur geleneğinde Kakkuk ile Zeynep'e benzetilmektedir.

Emdi bu, ikkeylen kakkuk bilen Zeyneptek qaçañğıçe biri tağda, biri bağda yüriveridu? (297)

“Şimdi bu ikisi Kakkuk ile Zeynep gibi ne zamana kadar biri dağda, biri bağda dolaşacak?”

Sonuç

Görüldüğü gibi, romanda halk edebiyatı unsurları yoğun olarak yer almaktadır. Yazar halk edebiyatı unsurlarının yanı sıra yine örf, âdet ve gelenekler, düğün âdetleri, ölüm ve yas âdetleri, yemin âdetleri, alkış ve kargışlar, halk inanışları, dinî inançlar, geleneksel tedavi yöntemleri, bahşı ve dahan gibi folklorik unsurlardan da ustalıkla yararlanmıştır. Bu unsurlar romanda kurgulanan itibari dünyanın daha gerçekçi ve doğal bir izlenim kazanması için gerekli olan sosyal atmosferi sağlamıştır. Romanın başarılı olmasındaki önemli sebeplerden birisi budur.

Kaynakça

- AY, Özgür (2007), “Abdurrahim Ötkür ve ‘İz’ Romanı”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, 54-72.
- AY, Özgür (2007), *Abdurrahim Ötkür'ün “İz” Romanı (İncelem-Metin-Aktarma-Dizin), Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü.
- BEYDİLLİ, Celal (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayıncıları.
- ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya (1994), *Abdurrahim Ötkür'ün Şiirleri İnceleme-Metin-Aktarma*, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya (2000), *Abdurrahim Ötkür Şiirleri (1-2. Cilt)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

⁹ “Kakkuk ile Zeynep” destanına göre, Kakkuk ile Zeynep birbirlerine aşık iki kuştur. Ormanda yuva kurabilmeleri için bir büyük nehri geçmeleri gerekmektedir. Nehri geçmek için karınlarını doyurup güç kazanmaya ihtiyaçları vardır. Bunun için yem ararlarken birbirlerini kaybederler. Zeynep rengârenk süslerle bezenmiş kurbağa prensi görünce Kakkuk'tan soğur ancak kurbağa Zeynep'in Kakkuk'a ihanet ettiğini anlayınca ondan vazgeçer. Kakkuk karnını doyurduktan sonra nehri geçer ve Zeynep'in gelmesini beklemeye başlar. Kakkuk'a ihanet ettiğine çok pişman olan Zeynep nehri geçmeye cesaret edemeyince bir başka kuşla birlikte yaşamaya başlar. Ancak Kakkuk'un aşkıyla yanıp tutuşmaya “Kakkuk, Kakkuk” diye ötmeye devam eder. *b.kz.* Göroğlı 1994: 454-466.

- ERSÖZ, Derya (2014), "Marksist Eleştiri Yöntemine Göre İz Romanının Kişi Kadrosu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2014/4, 25-36.
- ERSÖZ, Derya (2014), *Abdurehim Ötkür'ün İz Romanının Şahıs Kadrosu Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatı Bölümü.
- İNAN, Abdülkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İSMAİL, Osman (1998), *Xelq Eğiz Edebiyatı Heqqide Umumiy Bayan*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- JARRING, Gunnar (1997), *Uygur Xelq Edebiyatı Cevherliri*, Beyjing: Milletler Neşriyatı.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (1998), *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nozugum* (2006), Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- RAHMAN, Abdükerim (1996), *Uygur Folkloru, çev. Soner Yalçın - Erkin Emet*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SADIK, Mehmetcan (1995), *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- TANRIDAĞLI, Güلزade (1996), "Uygur Romancılığında A. Ötkür'ün Yeri", *Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında Milli Mücadele Sempozyumu*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- TANRIDAĞLI, Güلزade (1998), "Uygur Edebiyatında Roman", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 5, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TANRIDAĞLI, Güلزade (1999), *Çağdaş Uygur Romanı: 20. Yüzyıl*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARIM, Osman İsmail (2006), *Uygur Séhirlilik Çöçekliri Heqqide Tetqiqat (Uygur Sihirli Masalları Üzerine Araştırma)*, Ürümçi: Şincang Üniversitesi Neşriyatı.
- Uygur Xelq Qoşaqqliri 5* (2006), Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- ZUNUN, Mehmet; Abdükerim RAHMAN (1982), *Uygur Helk Eğiz Edebiyatining Asasliri*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.